

Umijeće putovanja - Europski putopisi o Istri i Dalmaciji

Trtanj, Nikolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:995932>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“
Sveučilišni preddiplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

NIKOLINA TRTANJ

UMIJEĆE PUTOVANJA – EUROPSKI PUTOPISI O ISTRI I DALMACIJI

Završni rad

Pula, rujan 2023.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“
Sveučilišni preddiplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

NIKOLINA TRTANJ

UMIJEĆE PUTOVANJA – EUROPSKI PUTOPISI O ISTRI I DALMACIJI

Završni rad

JMBAG: 0303074806, redovita studentica

Studijski smjer: Preddiplomski sveučilišni studij Kultura i turizam

Kolegij: Putopisi i turistički itinerari

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Nataša Urošević

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Pula, rujan 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Nikolina Trtanj, kandidatkinja za prvostupnicu studijskog smjera Kulture i turizam, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, rujan 2023.

Studentica

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Nikolina Trtanj dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Umijeće putovanja – europski putopisi o Istri i Dalmaciji koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, rujan 2023.

Potpis

Sadržaj

1. UVOD	1
2. POVIJEST PUTOVANJA	4
3. UMIJEĆE PUTOVANJA - EUROPSKI PUTOPISI O HRVATSKOJ OBALI.....	7
3.1. Antički putopisci.....	7
3.2. Srednjovjekovni putopisci.....	8
3.3. Novovjekovni putopisci.....	11
3.4. Suvremeni putopisci	14
4. PUTOPISI O ISTRI	16
4.1. Pietro Coppo, <i>Del sito del Istria</i>	16
4.2. Richard Francis Burton, <i>Note sopra i castellieri o rovine preistoriche della penisola istriana del capitano R. F. Burton</i>	17
4.3. Janez Vajkard Valvasor, <i>Slava Vojvodine Kranjske</i>	18
4.4. Frederick Hamilton Jackson, <i>The Shores of Adriatic</i>	21
4.5. Charles Yriarte, <i>Istra i Dalmacija</i>	21
5. PUTOPISI O DALMACIJI	23
5.1. Abu Abd-Allah Muhammad al-Idrisi, <i>Rogerova knjiga</i>	23
5.2. Geoffroi de Villehardouin, <i>O osvojenju Carigrada</i>	24
5.3. Alberto Fortis, <i>Put u Dalmaciju</i>	26
5.4. Franz Petter, <i>Geographische Skizze von Dalmatien</i>	27
5.5. Hermann Bahr, <i>Dalmatinsko putovanje</i>	28
6. PRIJEDLOG RAZVOJA DESTINACIJA KNJIŽEVNOG TURIZMA NA TEMELJU ITINERERA EUROPSKIH PUTOPISACA PO JADRANSKOJ OBALI.....	30
6.1. Prijedlog novog kulturno-turističkog itinerara – Putevima europskih putopisaca kroz Istru i Dalmaciju	30
7. ZAKLJUČAK.....	33
LITERATURA	35

SAŽETAK	37
ABSTRACT	38

1. UVOD

Čovjek je nekoć bio okružen neotkrivenim i nedovoljno istraženim mjestima, kulturama, florom i faunom, a sklonost i interes k istraživanju nepoznatog inspirirali su ga za razvoj i širenje vidika. Putovanje je sastavni dio ljudske povijesti i evolucije, pa stoga postoji niz djela koji sežu u eru prije Krista kada su prvi putopisci, ponajviše filozofi, dokumentirali događaje i pojave iz vremena u kojem su živjeli.

Putopis pripada književnim vrstama oblikovanim vjerodostojnim putovanjem putopisca koji pripovijeda doživljaje i zanimljivosti na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, njihovim običajima i načinu života te često o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe. Funkcije putopisa mogu biti općekulturne i umjetničke.

U putopisima pisac prenosi svoje osobno mišljenje, dojmove i utiske s putovanja primjenjujući slobodan stil izražavanja. Koristi tehniku pripovijedanja, živopisne slike i osobne anegdote kako bi podijelio svoja iskustva, a ponekad takve zabilješke mogu biti slike, skice, ali često su i pisana riječ. Putopisi često sadrže opsežne opise naroda, običaja i tradicija te pružaju čitateljima uvid u svakidašnji život ljudi na tim odredištima. Kroz putopise čitatelji mogu posredno doživjeti putovanje, naučiti o novim odredištima i steći kulturna ili povijesna znanja o posjećenim mjestima.

Mnogi istraživači pisali su putopise kako bi dokumentirali prikupljene podatke na svojim ekspedicijama. Putopisi vezani uz religiju i hodočašća usredotočuju se na duhovna putovanja i religijske rute, a one su često služile kao inspiracija drugima. Ovi putopisi imaju specifičnu svrhu jer posjeduju važnu ulogu u širenju vjere i religijskih praksi. Svaki putopis sadrži iskustva, zapažanja i događaje s kojima se putopisci susreću tijekom putovanja pa može obuhvaćati i elemente osobnih memoara. Putopisi su često bili pisani u svrhu zabave te su čitatelju pružali podatke o egzotičnim destinacijama, pustolovinama i anegdotama. Neki od zabavnih, a ujedno i književnih putopisa su djela Marka Twaina poput knjige *Putovanje oko svijeta u 80 dana* ili *Huckleberry Fin*.

Putopisi s područja hrvatske obale sežu još od Antike, kada su brojni filozofi, geografi i povjesničari boravili na tim područjima i o njima zapisivali razne podatke. Dalmacija i Istra su zbog svog položaja oduvijek bile područja na koja su

putovali brojni istraživači, znanstvenici, ali i znatiželjnici. Zato i postoji, kroz sve vremenske periode, velik broj ljudi koji su pisali o ovim regijama, kako iz oka različitih kultura, tako i iz različitih interesa. Tako su brojni zaljubljenici nerijetko pisali o raskošnoj arhitekturi antičkih građevina, posebice u Dalmaciji. Uz kulturnu baštinu, u Istri su opisivali prirodu te floru i faunu, a posebice u 19. stoljeću, kada su ju posjećivali utjecajni europski botaničari. Među najutjecajnijim putopiscima koji su boravili u Istri i Dalmaciji su Alberto Fortis i Hermann Bahr, zahvaljujući kojima danas postoji opsežna pisana i ilustrirana građa o životima tadašnjih naroda, kultura i običaja.

Uz brojne oblike selektivnog turizma koji se posljednjih godina pojavljuju u Hrvatskoj, ističe se kulturni turizam temeljen na doživljaju i istraživanju kulturnih aspekata pojedine turističke destinacije. Kulturni turizam uključuje obilazak i upoznavanje posjetitelja s kulturom i običajima mjesta, baštinom, tradicijom te poviješću. Pod kulturni turizam pripada i književni turizam koji se temelji na posjećivanju mjesta u kojima su boravili poznati pisci. Oni su boravkom zapisivali svoje doživljaje destinacije pa je stoga korisno upoznati se s pojedinim mjestima kroz njihov rukopis.

U hrvatskoj književnosti elemente takvih putopisa nalazimo u najvažnijem djelu Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, u tekstovima hrvatskih latinista, a prvim djelom putopisnog žanra u hrvatskoj književnosti smatramo *Putovanje k Jerozolimu* god 1752. Jakova Pletikose. Stoga upravo književni turizam može biti korišten kao kvalitetan oblik turizma na hrvatskoj obali, a kao što je prikazano u ovome radu, moguće je organizirati i turističke rute.

Tema ovog završnog rada je Umijeće putovanja - europski putopisi o Istri i Dalmaciji. U njemu će se analizirati putopisci i njihovi putopisi u kojima su od Antike pa sve do modernog doba opisivana područja Istre i Dalmacije.

U uvodnom dijelu ovog rada naziva "Povijest putovanja" prikazane su navike putnika kroz povijesna razdoblja te su objašnjeni motivi njihovih putovanja, što će kasnije pomoći pri stavljanju u kontekst određenih putopisaca i njihovog stila proučavanja hrvatske obale. Potom slijedi prikaz putopisa prema povijesnim razdobljima. Poglavlja "Putopisi o Istri" i "Putopisi o Dalmaciji" donose pregled nekih od najznačajnijih putopisa o tim regijama. Na koncu je u poglavlju „Prijedlog razvoja destinacija književnog turizma, na temelju itinerera europskih putopisaca po

Jadranskoj obali“, prikazan prijedlog novog kulturno-turističkog itinerara temeljen upravo na njihovim zapažanjima.

2. POVIJEST PUTOVANJA

“Kultura putovanja je proces koji upotpunjuje kružni tok kulture, i to u rasponu od proizvodnje, tekstova i njihovih formi, preko čitanja i potrošnje do oživljenih kultura i društvenih odnosa”¹. Dakle, kultura putovanja obuhvaća stavove, ponašanje i uvjerenja koji su usko vezani uz sam čin putovanja. U suštini, ono obuhvaća niz stavova i ponašanja koji pojedinci dožive ili prisvoje tijekom putovanja.

Postoji više aspekata kulture putovanja, od kojih su neki od najčešćih znatiželja i istraživanje, što je prirodno u čovjeku, jer je znatiželja nagnala ljude da istražuju, putuju i tako otkrivaju nove stvari. Kultura putovanja obuhvaća duh znatiželje i želju za istraživanjem nepoznatog. Također, ona podrazumijeva i otvorenost te poštovanje drugih kultura, tradicija i uvjerenja, prilagodljivost i fleksibilnost, jer putovanje često uključuje susretanje s novim situacijama, izazovima i neočekivanim okolnostima. Ono što je vrlo bitno kod kulture putovanja je činjenica da se kroz putovanja ljudi povezuju, bilo da se radi o putnicima međusobno ili putnicima i lokalnoj zajednici, što omogućuje međusobnu razmjenu iskustava, produbljivanje razumijevanja različitosti među kulturama i međusobnu toleranciju.

Psihologijom putovanja bavio se švicarsko-britanski autor i filozof Alain de Botton koji u knjizi *Umijeće putovanja* opisuje kako se temeljem vlastitog iskustva uvjerio u pozitivne učinke putovanja koji čovjeka lako mogu odvući od stresa i lošeg raspoloženja².

U *Umijeću putovanja* de Botton istražuje filozofiju i psihologiju putovanja te razmišljanja o značaju i utjecaju putovanja na čovjekov život. De Botton sugerira da bi čovjek što češće trebao putovati kako bi pobjegao od svakodnevne rutine i pronašao uzbuđenje na nepoznatim mjestima. Uz to, on stavlja naglasak na važnost njegovanja poznatog i pronalaženja ljepote u vlastitom okruženju, umjesto oslanjanja samo na putovanje koje čovjeku treba donijeti radost i ispunjenje. Dakle, putovanje bi trebalo biti bijeg, ali ne od čovjeka kao samoga sebe, nego odlazak od ustaljene okoline sklone rutini. De Botton u svojoj knjizi objašnjava kako putovanje treba percipirati kao oblik umjetnosti prilikom kojeg se čovjek svjesno bavi mjestima koja posjećuje, a da pri tom obraća pozornost na detalje.

¹ Duda, D., Kultura putovanja: *Uvod u književnu iterologiju*, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 10.

² De Botton, A., *Umijeće putovanja*, Sysprint, Zagreb, 2005., str. 5.

U knjizi također ističe da putovanje ima transformativnu moć odnosno da čovjekova emocionalna iskustva za vrijeme putovanja mogu imati dubok utjecaj na perspektivu i osobni rast onoga tko putuje. Ističe i pitanje autentičnog iskustva putovanja, tako što dovodi u pitanje želju da se traži samo netaknuto i neistraženo. Tvrdi da se istinska autentičnost može pronaći bavljenjem lokalnom kulturom i ljudima, a ne samo fokusiranjem na vanjske karakteristike odredišta. U *Umijeću putovanja* Botton se osvrće i na introspekciju i samorefleksiju tvrdeći da čovjeku one pomažu da se odmakne od svakodnevne rutine, stekne pogled na svoj život i istraži različite aspekte identiteta³.

Svako povijesno razdoblje obilježeno je određenim ekonomskim, političkim i društvenim okolnostima koje su uvjetovale ljudske migracije i razne oblike mobilnosti. Na primjer, velik broj Rimljana putovao je na odmor u vile koje su imali na Mediteranu. Tako je cilj njihovih putovanja najčešće bio odmor. Zbog učestalih putovanja gradili su ceste, što je utjecalo na razvoj prometne infrastrukture. Važno je spomenuti da su ljudi oduvijek imali potrebu za istraživanjem, pa su tako u starom vijeku istočni Azijati putovali kako bi prikupili kulturna iskustva⁴.

Srednji vijek je, uz feudalizam i latinski jezik, obilježila Crkva, zbog čega je najveći broj putovanja tadašnjih ljudi usko vezan uz vjerska hodočašća odnosno misionare. Hodočasnici su često putovali u druge krajeve zemlje, a nerijetko i izvan njih, kako bi širili vjeru i štovali svece u mjestima u koja bi došli. Jedno od tadašnjih najpopularnijih odredišta bio je Santiago de Compostela, smješten na sjeverozapadu Španjolske. Tadašnji hodočasnici prelazili su tisuće kilometara, ponekad pješice, ponekad u karavanama, a ponekad i plovnim putevima.

Novi vijek obilježila su velika zemljopisna otkrića, kada su ljudi, pretežito oni imućni, nakon renesanse, povećanog broja otvorenih škola i unapređenja obrazovnog sustava počeli sve češće putovati i istraživati. Zahvaljujući tome, otkriveni su novi kontinenti, što je doprinijelo ubrzanom razvoju u Europi, otkrivanju novih kultura, biljaka, životinja i općenito drugačijem pogledu na svijet. U 17. stoljeću i stoljećima kasnije postalo je popularno studirati u drugim zemljama, pa je tako velik broj studenata odlazio primjerice iz Pariza na studij u Prag, Rim i slično⁵.

³De Botton, A., *Umijeće putovanja*, Sysprint, Zagreb, 2005., str. 5.

⁴ Cultural tourist, dostupno na: <https://culturetourist.com/cultural-tourism/history-of-travelling-how-people-started-to-travel/>. (5.7.2023.)

⁵ Cultural tourist, dostupno na: <https://culturetourist.com/cultural-tourism/history-of-travelling-how-people-started-to-travel/>. (6.7.2023.)

Razvojem željezničkog sustava započinje doba modernih putovanja u 19. stoljeću. Razvoj željeznica omogućio je ljudima da, osim zbog potrebe, putuju i iz užitka. U to je vrijeme u Engleskoj Thomas Cook osnovao prvu putničku agenciju, koja je organizirala grupna putovanja⁶. Sve to utjecalo je na ubrzan razvoj putovanja koji se nastavio i u 20. stoljeću, a kojeg su zaustavili Prvi i Drugi svjetski rat.

Pedesetih godina prošlog stoljeća dolazi do razvoja zračnog prometa, zbog čega sve više ljudi ima priliku putovati brzo i na duge relacije. Postepeni ekonomski oporavak nakon Drugog svjetskog rata, razvoj prometa i općenito prometne infrastrukture doveli su do razvoja masovnog turizma 1960-ih godina. Taj trend postojan je i danas te još uvijek ubrzano napreduje. Sve više ljudi putuje tijekom godišnjeg odmora na udaljene lokacije. S njima se povećava i broj putopisaca, koji na svojim putovanjima bilježe običaje, tradicije i posebnosti kultura s kojima se na putu susreću.

⁶ Cultural tourist, dostupno na: <https://culturetourist.com/cultural-tourism/history-of-travelling-how-people-started-to-travel/>. (6.7.2023.)

3. UMIJEĆE PUTOVANJA - EUROPSKI PUTOPISI O HRVATSKOJ OBALI

Hrvatska je zbog svog geografskog smještaja često bila ruta kojom su prolazili brojni narodi i putopisci. Zbog toga hrvatska obala obiluje bogatom kulturnom ostavštinom i djelima putopisaca koji su pisali o lokalnoj kulturi, narodu i običajima. U ovom poglavlju bit će prikazani antički, srednjovjekovni, novovjekovni i suvremeni pisci koji su pisali o hrvatskoj obali.

3.1. Antički putopisci

U ovom su periodu o hrvatskoj obali pisali stari Grci i Rimljani. Radi se o razdoblju kada su se, između ostalog, Rimljani sukobljavali s Ilirima, u čijem je posjedu bio i velik dio hrvatske obale. Zbog toga su rimski pisci, istraživači i filozofi imali priliku doći u doticaj s jadranskom kulturom, arhitekturom i običajima te o njima pisati. O Istri su pisali brojni putopisci uključujući Hekateja iz 6. stoljeća prije Nove ere te Kasiodora koji je o Istri pisao pred kraj srednjeg vijeka. O području Istre najviše su pisali rimski pisci, dok su oni grčki bili prisutni u kasnijim razdobljima Antike, poput Apijana i Dion Kasija. Oni su opisivali tadašnja zbivanja u Rimskom Carstvu te njihove sukobe s Ilirima⁷.

Jedan od najstarijih putopisaca Antike koji je pisao o hrvatskoj obali bio je grčki istraživač i geograf Strabon iz prvog stoljeća prije Nove ere. On je u djelu *Geografija* opisivao brojne krajeve s kojima se susretao na svom putovanju, uključujući i jadransku obalu. On je bio primjer istraživača koji je na svojim putevima pisao o obilježjima krajeva koje posjećuje, pa je tako prilikom svojih putovanja spomenuo današnji otok Vis te Salonu, nekadašnju prijestolnicu Dalmacije⁸.

⁷ Križman, M., *Antička svjedočanstva o Istri: izbor iz djela*, Pula, 1979., str. 10.

⁸ Hrvatska enciklopedija, dostupno na: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=58294>. (4.7.2023.)

Slika 1. Strabon

Izvor: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Strabon>

U to vrijeme postojao je niz istraživača i filozofa. Neki od njih bili su i zapovjednici poput Plinija Starijeg koji je, uz to što je bio pomorski zapovjednik i pisac, bio i prirodoslovac. Autor je djela *Naturalis Historia* u kojemu je opisivao prirodnu povijest i kulturna obilježja posjećenih krajeva. Prilikom svojih putovanja posjetio je i jug hrvatske obale pa tako u svojim djelima spominje otoke u Jadranu te grad Naronu koji se nalazio u blizini današnjeg Metkovića u južnoj Dalmaciji. Mnogi su grčki istraživači posjetili Jadran. Jedan od poznatijih na početku Nove ere, u drugome stoljeću, bio je povjesničar Pausanije koji je pretežito pisao o Grčkoj, ali je opisivao i obalne dijelove koje su nastanjivali Iliri, a u čijem je sastavu bila i hrvatska obala. Svaki putopisac koji je pisao o Rimskom carstvu, nerijetko je opisivao i hrvatsku obalu ili makar o njoj ostavio pokoji zapis. Jedan od njih bio je grčki povjesničar Apijan koji je opisivao Ilirske ratove prilikom vojnih pohoda Rimskog carstva na Ilire.

3.2. Srednjovjekovni putopisci

Srednji vijek donio je velike promjene u Europi jer su padom i nestankom Rimskog carstva počele nastajati nove države. Iako je srednji vijek pretežito vezan za razvoj vjere i hodočašća kao glavnog motiva putovanja, ljudi su često ratovali pa je

dolazilo i do takvih oblika putovanja. Uostalom, i u tom su se periodu pojavljivali istraživači koji su putovali i opisivali krajeve koje su promatrali.

Opat Ursperg iz 12. stoljeća bio je anonimni opat koji je napisao kroniku *Annales Augustani* u kojoj je spominjao događaje s kojima se susreo putujući hrvatskom obalom. Zahvaljujući njegovim spisima danas je dostupan uvid u srednjovjekovnu povijest i običaje na hrvatskoj obali. U periodu opata Ursperga jedan od zapaženih hodočasnika bio je Hodočasnik iz Piacenze, također anonimn⁹. On je tijekom putovanja u Svetu zemlju obišao i brojne druge zemlje. Na svom je putu prošao nekoliko primorskih gradova, uglavnom dalmatinskih - Splita i Zadra te ih je opisao. U 13. stoljeću, u vrijeme razvoja Mletačke republike, bogati tamošnji plemić Marino Sanudo Torsello napisao je putopis *Liber Secretorum Fidelium Crucis* u kojemu je detaljno opisao arhitekturu, kulturu i povijest primorskih gradova i otoka¹⁰. Na samom zalasku srednjeg vijeka pojavio se i hrvatski pisac Petar Berislavić koji je prilikom putovanja po Europi napisao putopis *Putovanje*, u kojemu je, između ostalog, opisao Zadar, Trogir i Split.

Slika 2. Marino Sanudo Torsello

Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Marino_Sanuto_the_Elder

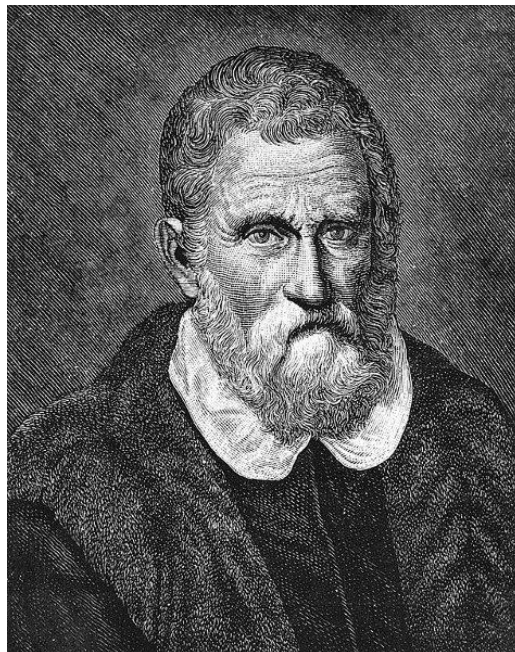
⁹ Wiki, [https://hmn.wiki/hr/Antoninus_of_Piacenza_\(pilgrim\)](https://hmn.wiki/hr/Antoninus_of_Piacenza_(pilgrim)). (3.7.2023.)

¹⁰ Wiki, https://en.wikipedia.org/wiki/Liber_Secretorum_Fidelium_Crucis. (3.7.2023.)

Mariano da Siena bio je hodočasnik iz 15. stoljeća koji je u kratkim spisima opisao Pulu kao grad u kojemu se nalazio velik broj sarkofaga te koji je imao raskošne građevine, od kojih je najimpresivniji bio amfiteatar nalik onom u Rimu¹¹.

Daleko najistaknutiji srednjovjekovni putopisac bio je Talijan Marko Polo. On je bio trgovac, istraživač i pisac, a najpoznatiji je po svojim opsežnim putovanjima u Aziju u knjizi *Putovanja Marka Pola*, u kojoj je detaljno opisao svoje pustolovine i promatranja regija koje je posjetio. Iako je najpoznatiji po putopisima o Aziji, Polo je opisivao i brojne druge krajeve uključujući i one na hrvatskoj obali. Posjetio je dijelove današnje Hrvatske pa se tako u njegovim spisima može naći opis Zadra kojeg je karakterizirao kao pomorski značajan grad u kojemu se nalazio velik broj trgovaca.

Uz Zadar, Polo je u svojim zapisima spomenuo Split i Trogir. Trogir je opisao kao grad-luku koji je imao svog biskupa dok je za Split zabilježio da se radi o gradu s palačom koja je pripadala bizantskom caru. Najvjerojatnije se radi o Dioklecijanovoj palači¹².

Slika 3. Marko Polo

Izvor: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49265>

¹¹ Treccani, Mariano da Siena, https://www.treccani.it/enciclopedia/mariano-da-siena_%28Dizionario-Biografico%29/. (5.7.2023.)

¹² Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49265>. (3.7. 2023.)

3.3. Novovjekovni putopisci

U 15. stoljeću jedan od utjecajnijih putopisaca bio je i William Wey, član koledža Eton. Njega je kralj Henrik VI. podario obilnim davanjima koje je Wey trebao potrošiti na hodočašćima. Wey je prilikom svojih putovanja spomenuo Rovinj te crkvu Svete Eufemije, Pulu i mjesto Justinu za koje nije razjašnjeno na koje se mjesto točni misli, odnosno je li riječ o toponimu ili gradu Kopru koji se nalazi na sjeverozapadu Istre. Opisao je Istru kao zemlju pod mletačkom vlašću u kojoj se nalazi i dvanaest biskupija, a povjesničar Slaven Bertoša u svojim istraživanjima napominje da je biskupija u povijesti Istre bilo sveukupno šest¹³.

Richard Gilford bio je jedan od prvih novovjekovnih putopisaca na području Istre. Radi se o visokom dostojanstveniku i osobnom savjetniku Henrika VII. Gilford je krenuo hodočastiti u Svetu zemlju u 16. stoljeću, pa je nakon prolaska kroz Veneciju došao u Poreč gdje spominje porečkog mučenika Maura. Spominje i Pulu, za koju kaže da se u gradu nalazi luka kao pristanište velikog broja brodova i galijskih, znatno većem nego u Poreču. U svojim putopisima opisuje da je prolaskom pored Pule razgledavao Rolandovu tvrđavu, koja je izgrađena po uzoru na rimski Kolosej. "Putopisac je ovom prilikom nešto pomiješao. Rolandov toranj ili palača jesu postojali u Puli, no taj se naziv sigurno nikada nije odnosio na Arenu. U Poreču su bili na nedjeljnoj misi, a zaustavili su se i u Novigradu"¹⁴.

Jedan od istaknutih putopisaca u Istri bio je Sebastiano Serlio, koji je posjetio Pulu u 16. stoljeću. On je skicirao nacрте i zapisivao razne opise, pa tako njegova djela predstavljaju najstarije prikaze antičkih spomenika u Puli. "Nakon opisa rimskih spomenika, čitamo da u Puli, dalmatinskom gradu na moru, postoji veći dio kazališta, gdje se domišljati arhitekt naslonio na brdo, dobivši tako podlogu za dio sjedišta. U prizemlju je osmislio parter i pozornicu (orkestar i scenu) i ostale dijelove koje takva građevina mora imati. Ima svakojakih stupova koji su izrađeni korintskim stilom. Cijelo je kazalište, uostalom, i u unutarnjoj i na vanjskoj strani rezultat korištenja korintskog graditeljskog stila"¹⁵.

¹³ Slaven Bertoša, Antonio Giudici, *Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća*, Tabula 11, 2013, str. 9.

¹⁴ Isto, str. 9.

¹⁵ Duško Kečkemet, *Antički spomenici Pule na slikama i u opisima stranih autora od XV do XIX stoljeća*, Jadranski zbornik VII, Rijeka – Pula 1969., str. 549.-590.

Pojačan razvoj prometa u novom vijeku doveo je do još većeg posjeta europskih putopisaca u hrvatske krajeve. Dolaskom Turaka u te krajeve, s vremenom su došli i putopisci. Najznačajniji je bio Evlija Čelebija, osmanski istraživač i putopisac iz 17. stoljeća, koji je u opsežnim zapažanjima i izvještajima pisao o Dubrovniku i njegovim zidinama i trgovini. Najviše je bio fokusiran na opisivanje arhitekture pa se tako dotakao i Splita. On je, isto kao i Polo, pisao o Dioklecijanovoj palači koju je opisao kao impresivno arhitektonsko djelo. Uz Split i Dubrovnik, Evlija Čelebija pisao je i o Zadru, njegovim građevinama, crkvama i samostanima te povezanosti s trgovinom i pomorstvom.

Slika 4. Evlija Čelebija

Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Evlija_%C4%8Celebija

Škot William Lithgow bio je visoko obrazovan zaljubljenik u putovanja, koji je na svom putovanju iz Venecije skrenuo u Poreč, jer ga je na putu zahvatilo nevirijeme. Dolaskom u Poreč opisivao je značajke grada, više bazirane na mitologiji nego stvarnoj povijesti. On je u svojim spisima zabilježio podatak da su glavni gradovi u Istri tada bili Poreč, Umag, Pula i Rovinj. Obilazeći jug Istre, posjetio je i otočje Brijuni, opisujući ga kao mjesto u kojemu se nalaze mletačke palače. Opisao je i Pulu kao grad luku u koju su pristizali manji brodovi. Također, Lithgow u svojim putopisima spominje i Mount Caldonia, za koji piše da se nalazi iznad Pule. Moguće je da misli na Ćićariju kojoj je

talijanski naziv "Catena dei Monti Caldiera"¹⁶. Posebno značajno u njegovim zapisima o Istri je doživljaj Pule kao slabo prometnog grada u kojemu vlada zaražen, malaričan zrak. Naime, u to je vrijeme u okolici Pule bilo jako puno neobrađenog tla i močvara te je stoljećima u ovim krajevima vladala malarija koja je ubila velik broj ljudi. Jedan od značajnijih putopisaca o hrvatskoj obali bio je Robert Adam koji je opsežno opisivao hrvatsku obalu. Najviše ga je zapanjila dalmatinska obala, otoci i povijesni gradovi uključujući Split, Trogir i Dubrovnik.

U austrijsku Pulu dolazio je velik broj liječnika. Jedan od zapaženijih bio je Vitaliano Donati, liječnik, arheolog i botaničar koji je s kolegom Leonardom Seslerom napisao knjigu o morskoj flori i fauni na Jadranu. On je u svojim putopisima spomenuo Rovinj koji ga se posebno dojmio zbog biljnog i životinjskog svijeta koji je tamo promatrao. Uz područje Rovinja, Donati je istraživao i Vrsar.

Tako su u 18. stoljeću brojni stručnjaci dolazili u Istru i Dalmaciju ne bi li istraživali i raspravljali o okamenjenim ljudskim kostima na hridima, otocima i drugdje. Donati je također proučavao fosile.

Talijan Alberto Fortis jedan je od najpoznatijih novovjekovnih putopisaca. Ponajprije je bio etnolog. On je prvi put posjetio Istru 1765. godine, kada je došao u Pulu i Valturu. Fortis je inače posjećivao brojna mjesta koja su se nalazila na kvarnerskoj obali, a bila su pod mletačkom vlašću. On je, poput Donatija, proučavao okamenjene životinjske kosti, a došao je i do Novigrada. Razgledavao je i špilju Mramornicu kod Brtonigle.

Balthasar Hacquet bio je veliki putnik koji je na područjima Hrvatske boravio četrdeset godina pa ga se stoga smatra jednim od putopisaca koji je najbolje poznao i opisao slavenske narode kroz zapadnoeuropsku perspektivu. Njegovi se spisi o ovim područjima smatraju jednim od najiscrpnijih etnoloških djela o Slavenima i njihovim običajima, uključujući obrte, razna zanimanja kojima su se Slaveni bavili, zatim društvene strukture, načine odijevanja, kuhinju i slično. "Ipak, sve njegove izjave i tvrdnje treba uzeti s oprezom. Ima puno improvizacija i neistina, kao i površnih tvrdnji. Izgleda da je Hacquet poznao hrvatski jezik"¹⁷.

¹⁶ Slaven Bertoša, Antonio Giudici, *Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća*, Tabula 11, 2013, str. 15.

¹⁷ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1991., str. 22.

Emily Anne Beaufort posjetila je Dalmaciju u 19. stoljeću, a svoje putovanje opisala je u knjizi *Istočne obale Jadrana 1863*. U svom je putopisu Beaufort detaljno prikazala Split, Zadar, Šibenik i Dubrovnik. Najviše se fokusirala na opise arhitekture, antičku ostavštinu te povijesni značaj ovih gradova. Često je isticala miješanje različitih kulturnih utjecaja u Dalmaciji, misleći pritom na miješanje kulture Bizanta, Rimljana i Mlečana s lokalnim stanovništvom. Između ostalog, u svom je putopisu komentirala i politički odnos između Dalmacije i većeg Austro-Ugarskog Carstva, u čijem je sastavu tada bila Dalmacija¹⁸.

3.4. Suvremeni putopisci

U dvadesetom stoljeću su putopisci nastavili pisati o Hrvatskoj i njezinoj obali. Ipak, u periodu za vrijeme i između dva svjetska rata smanjio se broj putovanja pa tako i izostaje broj putopisa o tim krajevima.

Tridesetih godina je Patrick Leigh Fermor putovao Europom pa je posjetio i hrvatsko primorje. Opisivao je sve - krajolik, gradove i običaje lokalnog stanovništva. Od novijih putopisaca istaknut je britanski pisac Anthony Bailey koji je pisao o svojim putovanjima duž hrvatske obale. Bailey je bio dugogodišnji pisac časopisa *New Yorker* koji je pisao o Rembrandtu, J. M. W. Turneru i drugim umjetnicima, a često je pisao i putopise. Također, tu je i američki putopisac i novinar Chris Deliso koji je detaljno istraživao hrvatsku obalu pa je tako 2007. godine napisao knjigu *Primorska Hrvatska: Split do Dubrovnika*. Njegova knjiga pruža detaljne informacije o obalnim mjestima, otocima i atrakcijama, što ju čini korisnim vodičem za putnike koje zanima hrvatska obala.

¹⁸ Beafort, A., E., *The Eastern Shores of the Adriatic in 1863: With a Visit to Montenegro*, dostupno na: https://books.google.hr/books?id=kaUKAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, str. 215.

Slika 5. Anthony Bailey

Izvor: <https://www.nytimes.com/2020/05/26/books/anthony-bailey-dead-coronavirus.html>

4. PUTOPISI O ISTRI

Na samom početku, prije prikaza nekih od najznačajnijih putopisa o Istri, važno je spomenuti knjigu Sveina Mønneslanda *Istra i Kvarner očima stranaca*. Radi se o opsežnom djelu u kojemu su prikazani Istra i Kvarner od njihove antičke povijesti do danas. Monografija je najvećim dijelom fokusirana na dio od srednjeg vijeka do 20-ih godina prošlog stoljeća. Mønnesland Istru opisuje kao specifičnu europsku regiju te kao poprilično malo područje na kojemu se isprepliću brojne različite kulture. Piše kako je Istra smještena između romanskog i slavenskog svijeta te da je njezino područje stoljećima doživljavalo razne promjene, od političkih, ekonomskih, socijalnih i društvenih. U ovoj opsežnoj knjizi povijest Istre popraćena je od kasnog srednjeg vijeka do kraja Prvog svjetskog rata. Može se reći da je ovo prikaz svih dosadašnjih putopisa o Istri koje je autor prikupio i prikazao u svom djelu.

Među utjecajnije autore putopisa o Istri ubrajamo Pietra Coppa, Richarda Francisa Burtona, Janeza Vajkarda Valvasora, Frederika Hamiltona Jacksona i Charlesa Yriarteu.

4.1. Pietro Coppo, *Del sito del Istria*

Pietro Coppo bio je Talijan iz Venecije koji je živio na prelasku iz 15. u 16. stoljeće. Bio je humanist koji je nakon školovanja putovao Italijom i Sredozemljem. Njegovo najveće djelo je rukopisni atlas *De toto orbe* koji je izradio 1520. godine u Izoli. Kako bi to učinio, Coppo je morao putovati i istraživati stara geografska djela. U njemu je postavio i kartu Balkanskog poluotoka na kojoj se vidi Hrvatska. Naknadno je objavio skraćeni sadržaj istog djela pod naslovom *De summa totius orbis*. Među tim kartama značajna je, uz kartu Balkanskog poluotoka, i karta Istre iz 1525. godine, posvećena duždu Anereji Grittiju¹⁹. Na njoj je Istra prikazana u približnom mjerilu 1:280 000 uz opći geografski onovremeni sadržaj koji je uključivao hidrografije i shematično naznačeno gorje, Coppo je zapisao i 296 toponima. Kako je Coppo detaljno proučavao svaki kutak zemlje koju je posjetio, tako je napisao i knjižicu od svega 13 stranica *Del sito de L'Istria* koja je bila rezultat njegovog obilaska od Istre do Raše, a dopunio ju je podacima geografa i povjesničara koji su Istru posjetili prije njega. Putopis je tiskan

¹⁹ Ivka Kljaić, Miljenko Lapaine, *Pietro Coppo, 450 godina nakon njegove smrti*, KIG, 2006, 6, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/13432>.

1540. godine u Veneciji, a Coppo ga je podijelio na dva dijela - opći i posebni. U prvom, općem dijelu, Coppo je zapisao geografski opis Istre te je opisao gradove, sela, otoke, luke i rijeke. Uz to, priložio je i preglednu kartu Istre koja je otisnuta u drvorezu. Radi se o redukciji karte iz 1525. godine. Tek je posthumno, 1569. godine, tiskana njegova karta Istre²⁰.

Slika 6. Karta Istre iz 1525. godine

Izvor: Ivka Kljaić, Miljenko Lapaine, *Pietro Coppo, 450 godina nakon njegove smrti*, KIG, 2006, 6, <https://hrcak.srce.hr/file/13432>

4.2. Richard Francis Burton, *Note sopra i castellieri o rovine preistoriche della penisola istriana del capitano R. F. Burton*

Richard Francis Burton stigao je u Trst 1872. kao britanski konzul koji je do tada posjetio velik dio svijeta: Indiju, Arabiju, Sjevernu Ameriku, Afriku, Krim, Latinsku Ameriku i Island. Kako je bio konzul, često je putovao, pa je tako između 1872. i 1889. godine nekoliko puta proplovao Istrom. Napisao je djelo *Note sopra i castellieri o rovine preistoriche della penisola istriana del capitano* (Bilješke o kaštelima ili prapovijesnim ruševinama na istarskom poluotoku). "Njegova djela sadrže dragocjene

²⁰ Ivka Kljaić, Miljenko Lapaine, *Pietro Coppo, 450 godina nakon njegove smrti*, KIG, 2006, 6, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/13432>.

reference na istarski poluotok, koje Burton skrupulozno citira, a ponekad i hrabro pobija teze antičkih pisaca"²¹.

Burton je stanovnike istarskog poluotoka opisivao kao uzorne, marljive, uredne i uljudne prema strancima. Za istarski krajolik rekao je da podsjeća na talijanski. Primorske je gradove opisao kao čiste, izgrađene u romaničko-mletačkom stilu koji podsjeća na marine Kibela. Opisujući gradove u unutrašnjosti Istre, Burton je najčešće koristio epitet divljeg i romantičkog izgleda, najviše se osvrćući na srednjovjekovne utvrde. Ovako je Burton pisao o Istri: "Često sam putovao na istarski poluotok, posjećivao ga daleko i naširoko, morem i kopnom. Moram reći da je malo meni poznatih panorama čarobnije i zanimljivije"²².

Richard Burton je prilikom obilaska Istre prikupljao razne podatke o zemlji, kako zemljopisne, tako povijesne i etnografske. Prikupljao je i podatke o stanovništvu u Istri. Uz to, postao je dio onih koji su primijetili da su gradine prapovijesna naselja, a ne da se radi o rimskim logorima, kao što je to tvrdio Pietro Kandler.

4.3. Janez Vajkard Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske*

J. V. Valvasor bio je slovenski polihistor, koji je u svom djelu *Slava Vojvodine Kranjske*, koje je objavio 1689. godine, opisivao istarske samostane, kaštele i trgovišta. To su nekoć bila vrlo važna istarska mjesta koja su u međuvremenu zaboravljena. Valvasorova ostavština jako je bitna za Istru jer donosi neiscrpan i detaljan opis dijelova Istre koji su u međuvremenu zaboravljeni. Jedna od najzanimljivijih priča Valvasora o Istri je ona koju je on ujedno i prvu ispričao. Naime, Valvasor je prvi opisao vampira koji se spominje pod imenom Jure Grando u istarskom selu Kringi. Valvasor je opisao brojna istarska mjesta poput Kršana, Pićana, Tinjana, Gračišća, Svetog Petra u Šumi, Veprinca i tako dalje²³.

Evo kako je Valvasor opisivao pojedine običaje istarskog naroda:

"Ljudi iz istarskih sela čvrsto su uvjereni da čarobnjaci sišu krv djece. Onaj koji siše krv naziva se 'štrigon' ili 'vedavec'. Vjeruju da nakon smrti 'štrigon' luta selom oko ponoći i kuca, ili lupa, na vrata te da će unutar nekoliko dana netko umrijeti u kući na čija je vrata pokucao. A ako netko umre u tom roku, seljani inzistiraju da ih je 'štrigon'

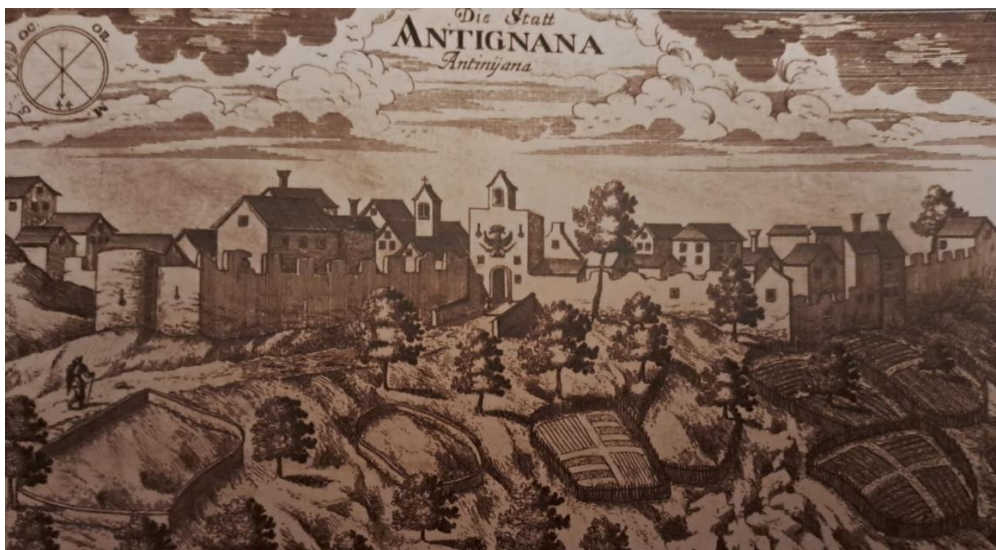
²¹ D'Erme Elisabeta, *Il capitano sir Richard Francis Burton alla scoperta dell'Istria e della Dalmazia*, 2006, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/351614>.

²² Isto, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/351614>.

²³ Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 28.

pojeo. Još je gore uvjerenje tih lakovjernih seljaka da se lutajući 'štrigoni' kradom uvlače u njihove krevete i spavaju s njihovim suprugama bez da izuste ijednu riječ. Posebno me zabrinjava uvjerenje da se duhovi od krvi i mesa nekako ušuljavaju u kuće i spavaju s udovicama, posebno ako su još uvijek mlade i lijepe. Toliko su uvjereni u istinitost svega toga, da ih strah neće napustiti dok ne uspiju 'štrigona' probosti jasenovim kolcem. Imajući to na umu, najhrabriji i odlučni za takav potez čekaju do iza ponoći, jer prije toga štrigon' nije u grobu već luta uokolo. Zatim odlaze na groblje, otvaraju grob i nabijaju kolac, debljine šake ili ruke, kroz njegov truh, čime se on stravično izobličiti. Krv zatim počinje teći, a tijelo se trese kao da je živo i prepušteno boli. Zatim zatvaraju lijes, ponovo ga pokapaju i odlaze kućama"²⁴.

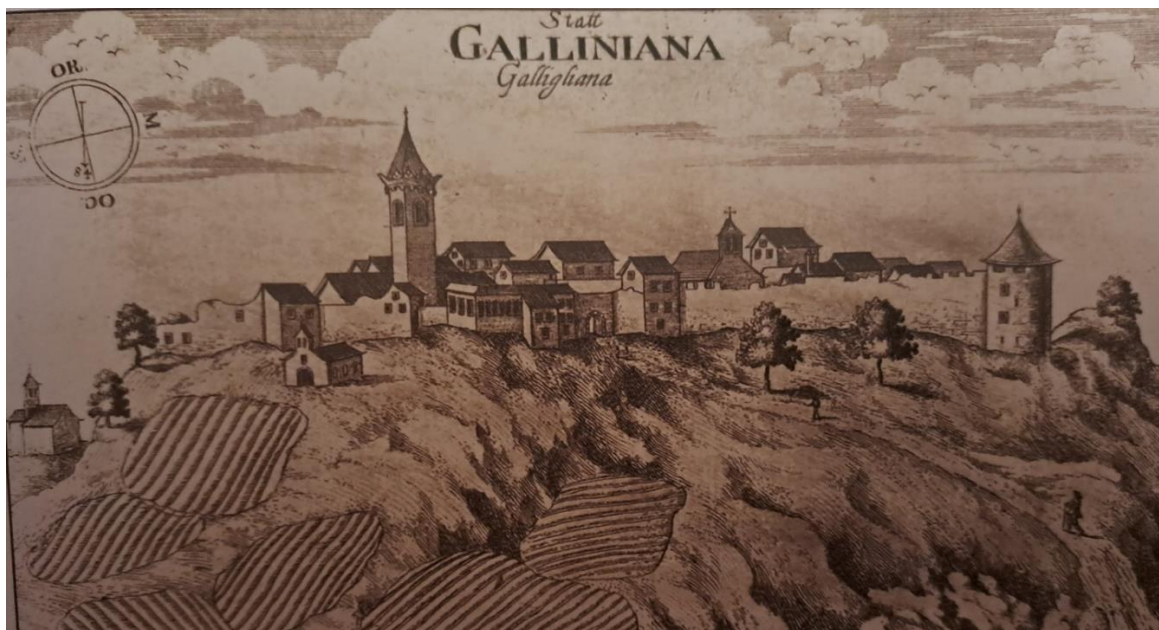
Valvasor je izrađivao i karte istarskih mjesta, a ovo su neke od istaknutih:

Slika 7. Tinjan

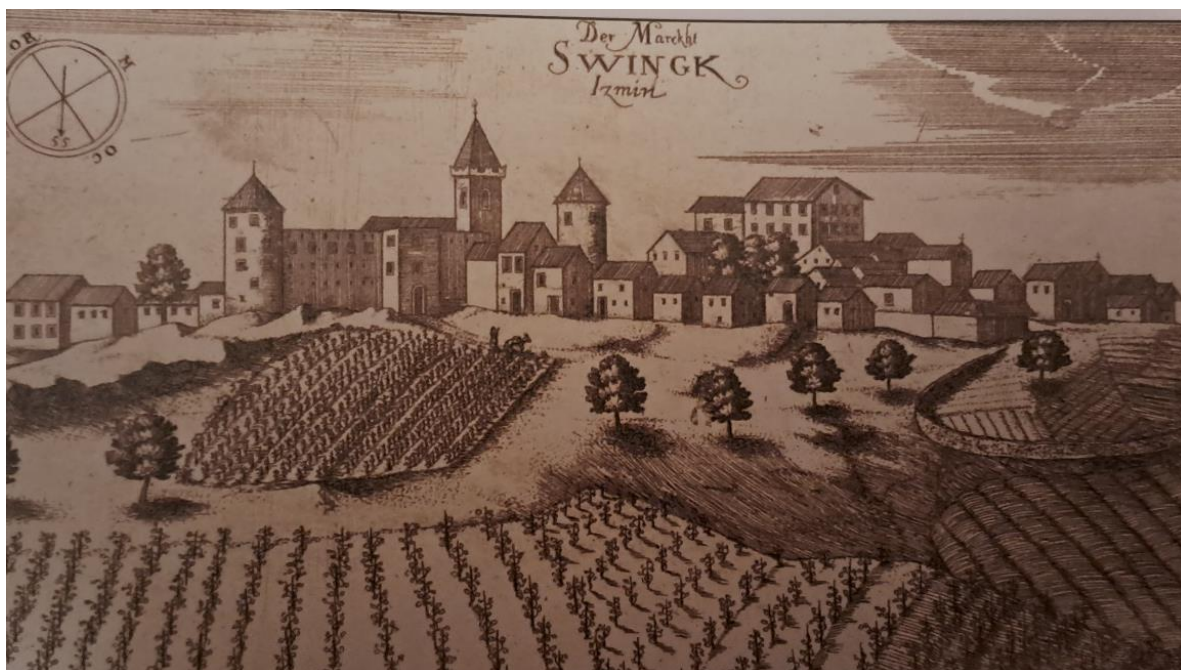
Izvor: Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 303.

²⁴ Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 11.

Slika 8. Gračišće

Izvor: Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 303.

Slika 9. Žminj

Izvor: Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 302.

4.4. Frederick Hamilton Jackson, *The Shores of Adriatic*

F.H. Jackson je u svom djelu *The shores of Adriatic* opisivao Istru, a ponajviše Svetvinčenat, kojeg je opisao kao mjesto u kojemu se nalazi jedan od najbolje očuvanih istarskih kaštela. Opisivao je viteške turnire koji su i danas prepoznatljivi simboli Svetvinčenta, zatim inkviziciju i paljenje žena koje se smatralo vješticama. Ipak, najviše je pisao o kaštelima. Kaštel je opisao kao četverokutan s okruglom i oktogonalnom kulom na kutovima sjeverne strane koji je sa suprotne strane imao kvadratnu kulu na desnom kutu, a s lijeve strane kapetanovu kuću tik kod ulaza. Grad je opisao kao dio feuda sv. Apollinarea, koji su 1330. godine uništili vojnici patrijarha Pagano della Torre. Napisao je da je Kaštel razoružao Bernardo Tiepolo nakon Gradiškog rata kako bi oslobodio ljude od prisilnog robovanja. Opisivao je i zatvore od kojih su se pojedini nalazili u kulama povezanim galerijom koja je opasavala interijer:

„Prizemlje kuće iz 17. st. koja zauzima staru tamnicu koristilo se za stražarnice ili smještaj vojnika; unutarne je stubište vodilo do nekoliko soba s pogledom na dvorište: ostali su katovi uništeni. Izvana nema otvora do pola visine: zatim postoje dva šiljata prozora na priličnom razmaku; nad njima je u sredini velika lođa s dvama šiljatim vratima, sa svake su strane četvrtasti prozori, a malo više, ispod streha, još četiri mala prozorska otvora. Neke su od kula zarasle u bršljan”²⁵.

4.5. Charles Yriarte, *Istra i Dalmacija*

Charles Yriarte bio je francuski novinar i urednik časopisa *Le Monde illustre* iz 19. stoljeća. Pisao je knjige o Španjolskoj i Italiji, a autor je i više djela o Istri i Dalmaciji s velikim brojem ilustracija gradova i naroda tog doba. Izrađivao je temeljite prikaze istarskog pejzaža, opisivao je životne navike ljudi i zahvaljujući njegovoj ostavštini, danas postoji velik broj sačuvanih podataka o istarskom narodu tijekom 19. stoljeća. Opisivao je obalna područja Istre, uključujući Pulu, za koju je istaknuo da je glavna ratna luka Austrougarske mornarice. Na putu do Pule zaustavio se nakratko u Fontani, Vrsaru, Rovinju i Fažani. Ukratko je opisao svako mjesto te ističe prirodne resurse i mogućnosti njihovog razvoja. Pula za Yriartea predstavlja vrlo atraktivan grad

²⁵ Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. FidiPID i Sypress, Zagreb, 2011, str. 30.

podijeljen između austrijskog činovničkog i uređenog dijela te talijanskog, bučnog i pomalo nepredvidljivog.

„Pula nudi putniku niz zanimljivosti: Arheolog u njoj nalazi dobro očuvane rimske spomenike iz slavnog razdoblja; onaj tko u Istri traži tragove mletačke dominacije u srednjovjekovnom gradu ima kompletan primjerak mletačke kolonije; tu je, konačno, i moderni dio grada, golema aglomeracija vojnih zdanja, vrlo zanimljiva za putnika kojeg privlače reprezentativne očitovanja industrijskog duha modernog vremena. Kako civilni grad uzmiče pod vojnim koji zauzima svu veću površinu tako postepeno nestaje i autohtono stanovništvo ove pomorske kolonije“²⁶.

Također je opisivao i unutarnji dio Istre, ponajviše Pazinsku jamu i kaštele. S obzirom na to da je bio i ilustrator, iza sebe je ostavio velik broj ilustracija ljudi, pejzaža, brodovlja u Istri i na Kvarneru. Kako je putovao od Venecije do Crne gore, često je uspoređivao navike i običaje ljudi od jednog do drugog mjesta pa mu je tako bilo zanimljivo proučavati Peroj u koji su se u 17. stoljeću doselile crnogorske obitelji²⁷.

Za Pazin je Yriarte napisao da je grad zanimljiv iz mnogo razloga iako prema njegovim riječima, grad nema definiran karakter odnosno da istodobno nosi njemačka, talijanska i slavenska obilježja. Pazin je opisao kao veliko središte, srce Istre, u kojem se na licu mjesta može proučavati običaje, narode, poljoprivrednu i trgovačku statistiku zemlje. Uz to, opisao ga je i kao koloniju njemačkih činovnika. „Uvijek iznova iznenađuje činjenica koliko su austrijski službenici izolirani i osamljeni među talijanskim i slavenskim pučanstvom; gotovi svi s kojima smo uspjeli porazgovarati u ovim su se krajevima osjećali kao u progonstvu“²⁸.

²⁶ Yriarte, C., *Istra i Dalmacija*, Izdanja Antibarbarus, 1999., str. 38.

²⁷ Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 77.

²⁸ Isto, str. 295.

5. PUTOPISI O DALMACIJI

U ovom dijelu prikazat će se neki od najznačajnijih putopisa o Dalmaciji. Također je važno spomenuti autora Sveina Mønneslanda, koji je uz knjigu *Istra i Kvarner očima stranaca*, priredio i monografiju knjigu *Dalmacija u očima stranaca*. U knjizi je naglašeno kako je većina putopisa do 18. stoljeća pružila relativno površne informacije o Dalmaciji te da je prvi znanstveni opis Dalmacije monumentalna knjiga koju je napisao škotski arhitekt Robert Adam 1757. godine. U toj je knjizi detaljno izučavana Dioklecijanova palača u Splitu, koju su spominjali brojni raniji putopisci, ali se nisu detaljno njome bavili.

Na temelju nekih od najvažnijih putopisa o Istri i Dalmaciji koji su imali velik utjecaj u ostatku Europe, od kojih će neki od njih biti spomenuti u ovom poglavlju, osmišljene su nove mediteranske kulturne rute, uključujući rutu *Jadranski putevi Charlesa Yriartea i Dalmatinska putovanja – rutom Lloydovih parobroda*²⁹.

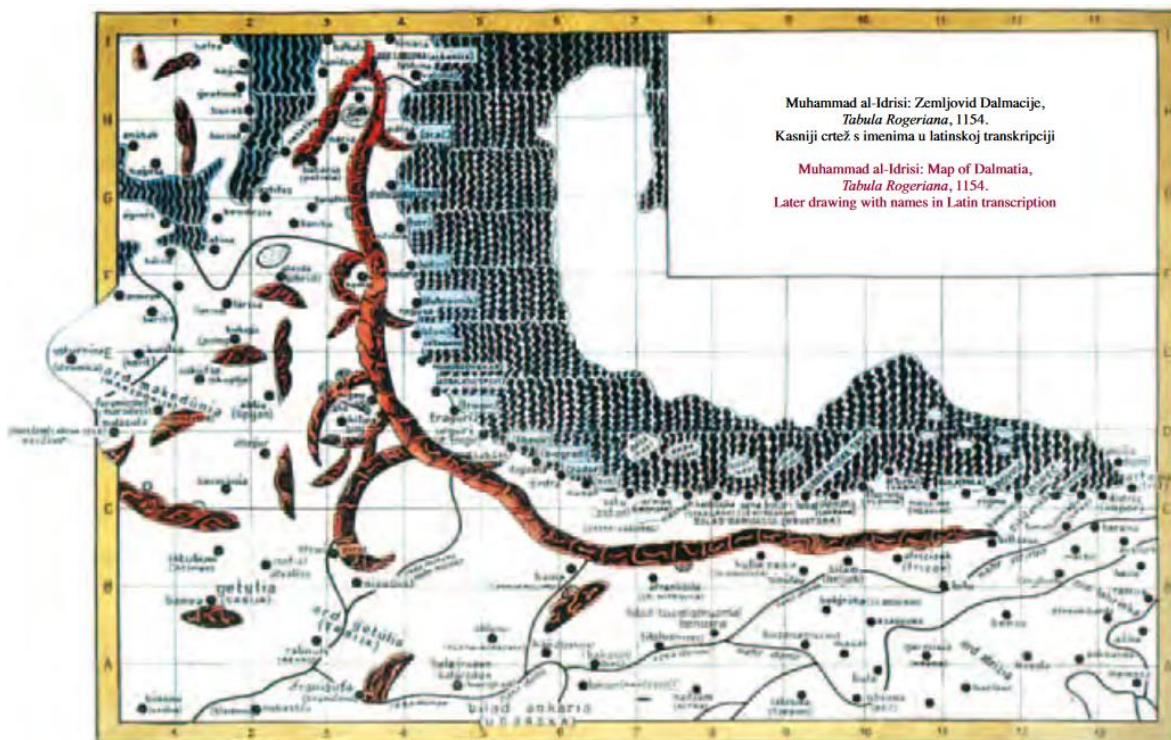
Među najutjecajnijim putopiscima iz Dalmacije bili su Marco Polo, Alberto Fortis, Franz Petter te Hermann Bahr.

5.1. Abu Abd-Allah Muhammad al-Idrisi, *Rogerova knjiga*

Al-Idrisi je bio arapski geograf i kartograf iz 12. stoljeća. Putovao je posvuda pa je tako bio i u Dalmaciji. Njegovo najpoznatije djelo je *Rogerova knjiga* pisana u potpunosti na arapskom jeziku, koja sadrži brojne geografske podatke. Prema dostupnim podacima, al-Idrisi je hrvatsko primorje posjetio 1153. godine. Posjetio je Knin, Senj, Trogir, Split, Šibenik, Biograd, Ston i Dubrovnik. Kada je dovršio kartu 1154. godine nazvao ju je *Rogerova knjiga* i to po kralju Rogeru II. koji je bio njegov mecena. Na karti se vidi i Hrvatska, i to u krupnom mjerilu, a zanimljivo je da se ujedno radi i o prvoj poznatoj karti u kojoj se Hrvatska spominje poimence. Uz kartu je al-Idrisi pisao i komentare o pripadajućim gradovima pa je tako Dubrovnik smjestio u sastav hrvatske zemlje i to kao posljednji grad na njezinom jugu³⁰.

²⁹ Urošević Nataša, *Mediteranski itinerari – Istra i Dalmacija u djelima europskih putopisaca. Dalmacija u prostoru i vremenu. Što Dalmacija jest, a što nije?* Zbornik radova Znanstvenog skupa, 14.-16.lipnja 2012. na Sveučilištu u Zadru., 2014., str. 275.

³⁰ Mønnesland, S., *Dalmacija očima stranaca*. Fidipid i Syress, Zagreb, 2011, str. 16.

Slika 10. Rogerova karta

Izvor: Mønnesland, S., *Dalmacija očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011.

5.2. Geoffroi de Villehardouin, *O osvojenju Carigrada*

Kronika Geoffroiya de Villehardouina *O osvojenju Carigrada* ima veliku važnost u povijesti Dalmacije jer prikazuje realističan opis rata i uništenja Zadra od strane križarske vojske.

Križari Četvrtog križarskog rata s početka 13. stoljeća bili su prvi posjetitelji sa Zapada koji su opisivali Dalmaciju, njezine gradove, narod, običaje, ali i ratove. Križarima je tada, na putu k oslobođenju Svete zemlje, prvi cilj bio Zadar. Oni su grad opsjeli, on je osvojen i opljačkan, a u njemu su Križari ostali šest mjeseci, odnosno sve dok ga do kraja nisu uništili. Naime, ta je križarska vojska sadržavala francuske i njemačke plemiće koji su napali Zadar zbog Venecije jer ih ga se smatralo suparnikom.

De Villehardouin u svom putopisu piše da su prvi brodovi silom zauzeli luku i razbili lanac koji ju je branio. Opisuje kako su vitezovi i časnici izašli su iz brodova i tako su se utaborili, a da je Zadar osvojen na praznik Svetoga Martina. Nakon proslave praznika obratili su se mletačkom duždu te mu rekli da će predati grad i sva imanja njegovoj milosti ako njihovi životi budu pošteđeni. Međutim, prema pisanju de Villehardouina, dužd je odgovorio da ne prihvaća te uvjete, osim u suglasnosti grofova

i baruna, s kojima treba raspraviti. Opat iz Vauxa zabranio je da napadaju grad jer su ljudi u njemu kršćani, a križari hodočasnici. Dužd se obratio grofovima i barunima i rekao im da se ne mogu maknuti prije Uskrsa zbog zime jer ni u jednom drugom mjestu nema dovoljno hrane, a ovaj grad je dobro opskrbljen svim robama. Predložio je podjelu na sredini. Dan poslije Uskrsa (7. travnja 1203. godine), hodočasnici su se okupili u luci, a Mlečani su razorili grad, zidine i tornjeve³¹.

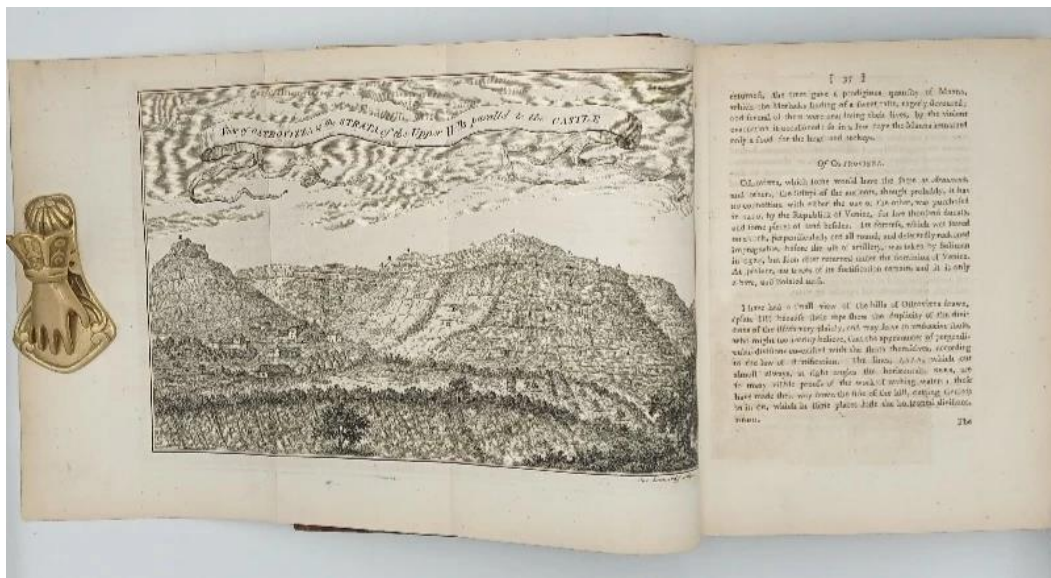

Slika 11. Andrea Michieli Vicentino, Juriš križara na Zadar, 1202. (detalj). Palazzo Ducale, Venecija
Izvor: Mønnesland, S., *Dalmacija očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 19.

³¹ Mønnesland, S., *Dalmacija očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 18.

5.3. Alberto Fortis, *Put u Dalmaciju*

Prvim znanstvenim opisom koji se bavi proučavanjem dalmatinske prirode i kulture smatra se knjiga Alberta Fortisa *Put u Dalmaciju*. Fortis je bio talijanski opat iz 18. stoljeća. Najviše se bavio prirodnim znanostima, ali je napisao i antropološku studiju i to kroz opisivanje života zagorskih Dalmatinaca koje je nazivao Morlaci. Opisivao ih je kao "nove Dalmatince" koji su živjeli pored bosanske granice te da su bili polunomadi od kojih je većina njih bila pravoslavne vjeroispovijesti. Knjiga Alberta Fortisa *Put u Dalmaciju* objavljena je 1774. godine te odigrala izuzetnu ulogu u europskoj književnosti. Prijevodima na francuski i engleski jezik cjelokupne knjige, a posebice poglavlja o životu i običajima Morlaka, koje se čitalo i prije cjelovitog prijevoda knjige, europska se javnost upoznala s narodom na poseban i upečatljiv način. „Svi Morlaci osjećaju smrtno gađenje prema žabama. U razdoblju nestašice (koja su na žalost česta u Dalmaciji, kako zbog nerazumne poljoprivrede, tako i zbog prevelikih nedostataka u ustrojstvu) nijedan pravi Morlak ne bi pojeo žabu, pa makar umro od gladi“³². Zbog toga je Dalmacija postala poznata brojnim školovanim Europljanima koje je zanimao život u takozvanim divljim planinama udaljenim od Jadranskog mora. Fortisov prijepis narodne balade o Hasanaginici preveo je čak i W. Goethe³³.

Slika 12. Fortisova knjiga o Dalmaciji

Izvor: <https://www.antikvarijat-biblos.hr/knjige/hrvatska-rara/travels-into-dalmatia>

³² Fortis, A., *Put po Dalmaciji*, dostupno na: https://www.academia.edu/36919171/Alberto_Fortis_Put_Po_Dalmaciji. (13.9.2023.)

³³Mønnesland, S., *Dalmacija očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 10.

Opisivao je životni stil hajduka, njihove navike, ali je i upozoravao buduće čitatelje i potencijale putnike koji bi zalazili u ove krajeve na opasnost od mnogobrojnih hajduka koji znaju odbjeći u pećine i šume strmih i vrletnih planina na granici. Za sigurno putovanje planinskim mjestima preporučio je dvoje čestitih ljudi koji neće izdati osobu koja se susretne s hajducima. Za hajduke je govorio da vode vučji život lutajući između vrletnih i nedostupnih ponora, poskakujući od stijene do stijene kako bi izdaleka otkrili zasjede, da su mučeni neprekidnim oprezom, izloženi nepogodama godišnjih doba, često lišeni nužne hrane, prisiljeni stavljati život na kocku. Fortis je smatrao da se zbog toga ne bi trebalo čuditi kada bi se češće čuli glasovi o okrutnosti tih ljudi koji su prema njegovim opisima bili razdraženi trajno prisutnim osjećajem tako bijedna položaja. Također je pisao da hajduci nisu ništa poduzimali protiv osoba kojima duguju vlastite nevolje, te da su redovito poštovali mir naseljenih mjesta i vjerno pratili putnike:

„Cilj njihovih otimačina goveda su i ovce koje vuku u svoje jazbine da bi se imali čime hraniti i od čega stvarati zalihe kože za obuću. Reklo bi se da je znak barbarske bezobzirnosti ubiti nekome siromahu vola da se iskoristi samo maleni dio mesa i koža; a ja sam više puta čuo ljude gdje se gorko i opravdano tuže na hajduke. Ne bi im nikad palo na pamet da im u tome stupim u odbranu; ali ipak ne treba smetnuti s uma da su tim nesretnicima opanci najpotrebnija stvar, jer su osuđeni provoditi lutalački život po najkrševitijim mjestima, goletima bez trave i zemlje, pokritima oštrim šiljcima tvrdih stanaca koji su još mnogo hrapaviji i britkiji zbog zuba stoljeća i zraka”³⁴.

5.4. Franz Petter, *Geographische Skizze von Dalmatien*

Petter je bio austrijski trgovac i nastavnik stranih jezika koji je živio na prelasku iz 18. u 19. stoljeće. Putovao je po Italiji, a onda je došao u Dubrovnik 1823. gdje je dobio posao nastavnika njemačkog jezika. Petter je ujedno i prvi nastavnik njemačkog jezika u Hrvatskoj. On je i ranijih godina boravio u Hrvatskoj pa je tako 1818. godine napisao idilički natpis o Splitu i Morlacima povodom boravka Franje Josipa u gradu. U Dalmaciji mu nije bilo naročito dobro jer se mučio s izdavanjem svojih radova, a u putovanja iz jednog grada u drugi.

³⁴ Fortis A., *Morlaci i put po Dalmaciji*, dostupno na: <https://albertofortis.wordpress.com/>. (2.9.2023.)

Godine 1832. objavio je opis otoka Visa, a godinu nakon *Geographische Skizze von Dalmatien*, prvi enciklopedijski prikaz Dalmacije. Tu je knjigu naknadno proširivao tri puta, od kojih je posljednje izdanje posthumno objavljeno. U tom zadnjem izdanju knjige nalazi se sistematizacija njegovog znanja o Dalmaciji temeljena na 30 godina Petterovog istraživanja Dalmacije. Uz djelo Frane Carrare, ovo je najpotpunije sačuvano djelo o Dalmaciji, a autor Pederin smatra da je ovo „neophodni priručnik za svakoga tko se namjerava baviti Dalmacijom, bio on agronom, oceanograf, povjesničar, književni povjesničar, pravnik ili što drugo“³⁵. O Petterovoj važnosti govori i činjenica da je u Njemačkoj bio priznat kao najbolji poznavatelj Dalmacije.

5.5. Hermann Bahr, *Dalmatinsko putovanje*

Bahr je bio čuveni austrijski pisac i kritičar te istaknuti pripadnik austrijske avangardne literature 19. stoljeća. Svojim je spisateljskim doprinosom o hrvatskoj obali, a ponajviše o Dalmaciji, pridonio popularnosti istočnog dijela Austro-Ugarske Monarhije. Napisao je knjigu *Dalmatinsko putovanje*. Na putovanje krenuo je Lloydovim parobrodom Baron Gautsch, luksuznim putničkim brodom koji je obuhvaćao putničko-teretne luke u Istri i Dalmaciji. On je svoj put započeo u Trstu, odakle je posjetio Kvarner, zatim brojne otoke poput Cresa, Silne, Oliba, Paga, zatim grad Zadar, Nin, Boku, nakon čega je došao u Dubrovnik i onda na koncu u Split.

Hermann Bahr u svom putopisu nudi osebujne opise iz kojih je vidljiv piščev individualni doživljaj mjesta. „Sad smo u Fažanskom kanalu. Pokazuju se Brijuni, Kupelwieserovo carstvo. Tu se moje srce smije. Do prije nekoliko godina govorilo se u Puli: Naše su prokletstvo Brijuni, tu pred nama nalazi se to žarište malarije i okružuje sve! U Puli su bili činovnici, u Puli su bili admirali, u Puli su bili generali, i svi su govorili: Ti prokleti Brijuni, s malarijom! Govorili su to i nisu činili ništa. Dok nije došao Kupelwieser“³⁶.

Bahr se u putopisu kritički osvrnuo na Pulu: „U Puli smo. Dok uplovljavamo mimo grebena, tornjeva, bedema, šipaka i visokih ratnih brodova, vjetar razdire oblake, izbija sunce, kroz lukove arene plavi se nebo. Meni je uvijek iznova čudo vidjeti je... A

³⁵ Pederin, I., *Franz Petter i Dalmacija*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 12 (12), 1974, str. 105-126.

³⁶ Bahr H., *Dalmatinsko putovanje*, dostupno na: <https://www.moboreader.com/readBook/10860322/210270/Dalmatinische-Reise>. (13.9.2023.)

cijeli taj nečisti žuti grad izgleda pokraj toga kao da je samo naslikan, na rupičastu platnu koje se prelijeva...“³⁷

Putopisi Hermanna Bahra često su bili refleksivni i filozofski, a on je u njima analizirao kulturološke aspekte posjećenih lokacija. U njegovim se putopisima nalazi mnoštvo slika pomoću kojih je opisao tradiciju, običaje i sam izgled, poput Splita i njegovih stanovnika. Bahr ovaj dalmatinski narod opisuje kao dobar i pošten, a ne da je divljački kako ih se opisuje na zapadu (tada je Dalmacija bila pod Bečom). Opisivao je Split gradom u dalekoj carskoj pokrajini koji sjedi u palači, referirajući se na ostavštinu cara Dioklecijana. Opisivao je stari grad Splita, živopisne krajolike i bistro more: „Nema grada u kojem je zov života jači. S visokih tornjeva, iz dubokih podruma, u uskim uličicama, među stupovima, kroz vrata bunovno kliče život. Ovdje nema ni četrdeset tisuća ljudi, ali čovjek misli da je među stotinama tisuća. Tako glasno tutnji ovdje korak života“³⁸.

Prema Bahrovim zapažanjima, Dalmatinci u Monarhiji nisu dobro živjeli jer je velik broj seljaka bio izuzetno siromašan, bez strojeva za obradu tla i bez novca. Za Dalmatince je napisao da nisu urotnici niti veleizdajnici već samo ljudi koji žele mirno i dobro živjeti u Austriji. Pisao je i da seljaci šalju svoje sinove u Ameriku da bi tamo vidjeli kako se zemlja obrađuje i pričaju o tome kad se vrate. Isticao je i da je velik broj seljaka neobrazovan i siromašan te da im iz Beča pomoć ne pristiže. „S ovom šakom prosjaka lako izlazi na kraj nekoliko žandara, to je sigurnije, bijeda je najsigurniji gospodar, a čovjek se obezobrazi čim se nasiti“³⁹.

³⁷ Bahr H., *Dalmatinsko putovanje*, dostupno na: <https://www.moboreader.com/readBook/10860322/210270/Dalmatinische-Reise>. (13.9.2023.)

³⁸ Mønnesland, S., *Dalmacija očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011, str. 365.

³⁹ Isto, str. 365.

6. PRIJEDLOG RAZVOJA DESTINACIJA KNJIŽEVNOG TURIZMA NA TEMELJU ITINERERA EUROPSKIH PUTOPISACA PO JADRANSKOJ OBALI

Književnost i putovanja često su u povijesti bili isprepleteni, a posebice za vrijeme Velike turneje (eng. *Grand Tour*) u 16. stoljeću kada su bogati intelektualci, od kojih su brojni od njih bili pisci, putovali Europom kako bi proširili svoje vidike, čime su potaknuli interes za istraživanje prirode i drugih naroda⁴⁰. Književni turizam danas pripada kulturnom turizmu kojemu je glavna zadaća valorizirati destinacije koje su povezane s piscima. Najčešće se radi o mjestima u koja su oni zalazili, o njima pisali te u njima stvarali svoja književna djela. Upravo su oni u tim djelima opisivali okruženje, znamenitosti i vrijedne lokacije. Postoje razne vrste književnog turizma poput književnih muzeja, ruta, festivala, sajмова i slično. Glavna prednost ovakvog tipa kulturnog turizma je ta što turiste nerijetko zanima posjećivanje rodni mjesta autora. S obzirom na to da su Jadransku obalu posjetili i opisali brojni istaknuti putopisci, od kojih su neki navedeni u ovom radu, postoji prostor za organiziranje ovakve vrste turizma u Hrvatskoj. U nastavku će biti prikazan prijedlog razvoja destinacija književnog turizma na temelju itinerera europskih pisaca po Jadranskoj obali. Itinerar je razrađen mogući plan putovanja u teoriji, ali valja napomenuti da se ne radi o konkretnom odnosno u praksi razrađenom i provedenom planu. Sastoji se od tematskih ruta u kojima je spojeno više atrakcija koje se posjećuju kroz nekoliko dana. U ovom poglavlju bit će predložen itinerar po Jadranskoj obali temeljen na djelima poznatih putopisaca koji su obilazili Istru i Dalmaciju.

6.1. Prijedlog novog kulturno-turističkog itinerara – Putevima europskih putopisaca kroz Istru i Dalmaciju

Ruta počinje u Pazinu, gdje se obilaze kaštel i Pazinska jama koje je u svojim radovima opisivao i ilustrirao Charles Yriarte tijekom putovanja brodom duž jadranske obale. Prvi dio puta odvija se autobusnom rutom od Pazina do Pule, potom brodom od

⁴⁰ Eferit, dostupno na: <https://hr.eferit.com/veliki-obilazak-europe/>. (5.9.2023.)

Pule do Zadra. Treći dio puta po Dalmaciji koji uključuje obilazak Zadra i Omiša odvija se autobusom.

Istra

1. dan – Pazin

Putovanje započinje ujutro u devet sati u Pazinu, a prethodi mu 15-minutno predavanje turističkog vodiča o povijesti grada, s posebnim osvrtom na putopisce koji su zalazili i pisali o ovom kraju, uključujući Charlesa Yriartea i Janeza Vajkarda Valvasora. Nakon toga je predviđen obilazak Pazinskog kaštela, najveće i najbolje sačuvane srednjovjekovne utvrde u Istri, uključujući i posjet izložbama Etnografskog muzeja Istre i Muzeja grada Pazina. Nakon toga slijedi posjet Pazinskoj jami ispod koje teče rječica Pazinčica koja je bila inspiracija slavnom autoru Julesu Verneu, koji nikada nije bio u Pazinu, ali je zato čitao Yriartea i divio se njegovim opisima ovog grada.

2. dan – Pula, Fažana

Obilazak Pule kreće ujutro u devet sati ispred Zlatnih vrata i, kao i prethodni obilazak, posjećuje se stara jezgra grada koja uključuje obilazak Ulice Sergijevaca, Forum (Augustov hram) te Kandlerovu ulicu. Putem se posjetitelje upoznaje i s lokacijama na kojima je radio i boravio poznati engleski pisac James Joyce koji je također prilikom svog boravka opisivao Pulu i njezine stanovnike. Nakon toga je predviđen obilazak pulske Arene koji traje jedan sat. Nakon obilaska Arene slijedi posjet Povijesno-pomorskom muzeju i tunelima Zerostrasse. Potom slijedi pauza za ručak te se nastavlja obilazak Fažane te ukrcaj na brod za Nacionalni park Brijune gdje se posjetitelji upoznaju s radovima poznatih intelektualaca koji su posjećivali ovo područje, od kojih je jedan od najistaknutijih Robert Koch koji je suzbio malariju na Brijunskom području. Njega je na Brijune doveo bogati austrijski industrijalac Paul Kupelwieser, o čijem je životnom pothvatu na Brijunima pisao Hermann Bahr. U svojim je putopisima Bahr opisivao kako su Brijuni bili močvarno područje koje je uredio Kupelwieser, nakon čega su otoci na kojima raste vinova loza puni cvijeća i voća i postaju pravi raj. Također, pozornost se posvećuje istraživačima iz 19. stoljeća, prvenstveno botaničarima koji su u tom periodu učestalo posjećivali Istru ne bi li istraživali njezinu floru i faunu. Povratkom brodom u Fažanu kreće se za Pulu, gdje se u luci posjetitelji navečer ukrcavaju za brod koji ih prevozi u Zadar.

Dalmacija

3. dan – Zadar

Ruta po Dalmaciji sastavljena je prema dojmovima jednog od najvažnijih putopisaca o Dalmaciji, Alberta Fortis te engleske putopisateljice Emily Anne Beaufort koja je Dalmaciju opisivala kao zemlju koju je nemoguće napustiti bez žaljenja te je govorila kako će prema njoj uvijek gajiti osjećaje. Obilazak Zadra kreće u deset sati ujutro i započinje obilaskom glavne ulice – Kalelarge. Potom se nastavlja obilazak grada te se posjećuje zadarski Arsenal, Crkva svetog Ilije proroka, Crkva i Samostan svetog Mihovila, Trg pet bunara, Katedrala svete Stošije te na koncu Morske orgulje. Potom se degustiraju likeri marascino, rosifoglio, portagallo i garofalo o kojima je pisala i sama Beaufort. Naglašavala je da se u Zadru proizvode najbolji likeri na svijetu. Nakon ručka kreće se u obilazak rijeke Krke koju je opisivao Alberto Fortis prilikom jednog od sveukupnih dvanaest posjeta Dalmaciji. Fortis je u poglavlju knjige *Put po Dalmaciji* opisao Roški slap i Skradinski buk te mnoštvo vodenica koje se tamo nalaze, a s kojima će se ovaj put upoznati posjetitelji za vrijeme rute. U poslijepodnevnim satima kreće se autobusom u Omiš gdje je predviđen dolazak oko 19 sati. Po dolasku, posjetitelji imaju slobodno vrijeme, a obilazak grada kreće sljedeći dan. Zadar se posjetiteljima prikazan i kao grad-luka, kakvom ju je opisivao i Marco Polo prilikom svog posjeta gradu.

4. dan – Omiš

Omiš je grad koji se nalazi u središnjoj Dalmaciji, a smješten je na ušću rijeke Cetine, što je oduševilo Emily Beaufort Strangford koja je Omiš i rijeku Cetinu opisivala kao očaravajuće. Za Cetinu je pisala da se radi o najsajnijoj i najčistijoj rijeci kakvu nije vidjela niti u Švicarskoj niti nigdje drugdje. Opisuje i dvorac Maribella koji se nalazi u stijeni iznad samoga grada te omiško vino di rosa za koje je tvrdila da je jedno od najboljih u Dalmaciji. Tako ruta previđa obilazak dvorca Maribella, rafting na rijeci Cetini te degustaciju omiškog vina. Alberto Fortis i njegov putopis *Put po Dalmaciji* ostavio je zapis koji nam potvrđuje kako su kanjon i slap Gubavica nezaobilazna postaja. Završit ćemo rutu po Dalmaciji večerom, baš kao što se Alberto Fortis gostio ribama s ušća Cetine i vrhunskim muškatom.

7. ZAKLJUČAK

Putopis je jedna od najfleksibilnijih normi i to ne samo književnih, nego umjetničkih, znanstvenih i povijesnih, pa stoga mogu biti sročeni kao pisana riječ, ali isto tako i kao naslikana slika, karta i slično, kao što je prikazano u ovom radu. Kada je riječ o putopisima o hrvatskim krajevima, a posebno Jadranskoj obali, može se reći da ima velik i šarolik broj putopisa iz svih povijesnih razdoblja. Prvi razlog tome je povijest tog područja. Tu su prvo živjeli Iliri koje su osvojili Rimljani, a zbog geografskih specifičnosti područja moguće je bilo uz pomoć luka i pomorstva razviti trgovinu, zbog čega su u brojne obalne gradove, ponajviše južnodalmatinske, dolazili trgovci iz svih krajeva.

Mnogi od njih bilježili su svoje dojmove i činjenice o mjestima kojima su prolazili. Antička ostavština također je imala veliku ulogu u tome. Bogata i očuvana arhitektura od srednjeg vijeka pa sve do danas privlači velik broj znatiželjnih posjetitelja, ali i istraživača. Za vrijeme srednjeg vijeka, poznatog i kao mračno doba, uz hodočasnike su na hrvatsku obalu dolazili i križari koji su ju često pustošili. Putopisi koji datiraju iz tog vremena dokaz su da ova književna forma ne mora uvijek biti pozitivnog ozračja. Postoje brojni zapisi, ponajviše iz ovog razdoblja, koji se vode kao putopisi, a napisani su kako bi opisali nedaće dalmatinskog naroda čije gradove uništavaju Križari. Tako je bilo i s područjima koje je pokorilo Osmansko Carstvo.

Zasigurno najveći zamah putovanja svijet je doživio za vrijeme Velikih zemljopisnih otkrića i desecima godina nakon. Zbog toga je velik broj istraživača odlučio posjetiti obalne krajeve Hrvatske. Analizom putopisa u ovom radu može se primijetiti da je veći broj putopisaca u Dalmaciji pisao pretežito analizirajući ili diveći se njezinoj arhitekturi, dok je poveći broj znanstvenika posjećivao Istru kako bi provodio razna istraživanja, posebice u doba kada je vlast nad Istrom preuzela Austrija.

Kada je riječ o istinitosti putopisa, važno je napomenuti da ne treba sve navedeno u njima smatrati kao provjerenu i dokazanu činjenicu, pogotovo zato što se često radi o putopišćevim osobnim dojmovima i utiscima. Kod starijih putopisa važno je obratiti pozornost na kontekst pisanja te zemlju iz koje potječe putopisac jer je često viđenje nekog drugog naroda okarakterizirano ranije izgrađenim mišljenjem. Takvi su primjeri vidljivi i iz putopisa u ovom radu.

Putopisi mogu biti i informativni i zabavni, nudeći čitateljima priliku da istraže svijet očima putnika. Mogu potaknuti želju za lutanjem, pružiti praktične savjete za putovanja i potaknuti međukulturalno razumijevanje. Upravo je zbog putopisa sačuvan velik broj informacija o raznim narodima i kulturama koje su pisci kroz stoljećima posjećivali.

Pri utvrđivanju vjerodostojnosti također je potrebno uzeti u obzir vremenski kontekst i jezik putopisca, jer se može dogoditi, pogotovo kod onih starijih, da se određeni pojmovi slučajno zamijene nekim krivima ili da su upisani u krive karte, što može dovesti do konfuzije kod čitatelja.

Kao i prije 2000 godina, kada su Grci i Rimljani posjećivali ove krajeve i o njima pisali, brojni putopisci to čine i danas. Stoga se može zaključiti da su putopisi jedna od najstarijih kontinuiranih spisateljskih formi, čija je vrijednost i danas prepoznata, pa je upravo na osnovu njih moguće pokrenuti pojedine oblike turizma na Jadranskoj obali, u prvom redu kulturni odnosno književni turizam.

Važnost kulturnog turizma krije se u njegovoj velikoj ulozi očuvanja kulturne baštine, ali i gospodarskom razvoju, s obzirom na to da turizam već neko vrijeme u Hrvatskoj preuzima ulogu glavne gospodarske grane. Sustavnim ulaganjem u razvoj kulturnog turizma s naglaskom na njegovu održivost, moguće je valorizirati pa čak i oživjeti pojedina turistička mjesta. Na temelju putopisa poznatih europskih putopisaca, uključujući Marca Pola i Alberta Fortisa, ali i brojnih drugih, moguće je valorizirati pojedine destinacije na Jadranskoj obali. Književni turizam na taj način ima priliku razviti se i u Hrvatskoj te doprinijeti posjeti većeg broja posjetitelja koji vole proučavati kulturu i povijest naroda u čiju državu dolaze.

LITERATURA

Knjige:

1. De Botton, A., *Umijeće putovanja*, Sysprint, Zagreb, 2005.
2. Duda, D., *Kultura putovanja: Uvod u književnu iterologiju*, Naklada Ljevak, Zagreb
3. Mønnesland, S., *Istra i Kvarner očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2019.
4. Mønnesland, S., *Dalmacija očima stranaca*. Fidipid i Sypress, Zagreb, 2011.
5. Yriarte, C., *Istra i Dalmacija*. Izdanja Antibarbarus, 1999.
6. Beafort, A., E., *The Eastern Shores of the Adriatic in 1863: With a Visit to Montenegro*, online:
https://books.google.hr/books?id=kaUKAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Članci:

1. Bertoša, Slaven, Antonio Giudici, Antonio, *Europski putnici u Istri od XV. do XIX. stoljeća*, Tabula 11, 2013.
2. D'Erme Elisabeta, *Il capitano sir Richard Francis Burton alla scoperta dell'Istria e della Dalmazia*, 2006, <https://hrcak.srce.hr/file/351614>.
3. Fortis A., *Morlaci i put po Dalmaciji*, online: <https://albertofortis.wordpress.com/> (2.9.2023.)
4. Kljaić, Ivka, Miljenko Lapaine, Miljenko, Pietro Coppo, *450 godina nakon njegove smrti*, KIG, 2006, 6, <https://hrcak.srce.hr/file/13432>
5. Križman, M., *Antička svjedočanstva o Istri: izbor iz djela*, Pula, 1979.
6. Pederin, Ivan, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1991.
7. Urošević Nataša, *Mediterranski itinerari – Istra i Dalmacija u djelima europskih putopisaca. Dalmacija u prostoru i vremenu. Što Dalmacija jest, a što nije?* Zbornik radova Znanstvenog skupa, 14.-16. lipnja 2012. na Sveučilištu u Zadru., 2014.

Stranice:

1. Hrvatska enciklopedija, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=58294> (4.7.2023.)
2. Wiki, [https://hmn.wiki/hr/Antoninus_of_Piacenza_\(pilgrim\)](https://hmn.wiki/hr/Antoninus_of_Piacenza_(pilgrim)) (3.7.2023.)
3. Wiki, https://en.wikipedia.org/wiki/Liber_Secretorum_Fidelium_Crucis (3.7.2023.)
4. Treccani, Mariano da Siena, https://www.treccani.it/enciclopedia/mariano-da-siena_%28Dizionario-Biografico%29/ (5.7.2023.)
5. Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49265> (3.7. 2023.)
6. Fortis, A., *Put po Dalmaciji*, dostupno na: https://www.academia.edu/36919171/Alberto_Fortis_Put_Po_Dalmaciji (13.9.2023.)
7. Eferrit, dostupno na: <https://hr.eferrit.com/veliki-obilazak-europe/> (5.9.2023.)
8. Bahr H., *Dalmatinsko putovanje*, dostupno na: <https://www.moboreader.com/readBook/10860322/210270/Dalmatinische-Reise> (13.9.2023.)

SAŽETAK

Putopisi postoje od kada ljudi putuju i zapisuju ili naslikavaju ono što vide u drugim krajevima – ljude, arhitekturu, običaje i slično. Brojni putopisci kroz povijest su posjećivali i obale Hrvatske. O ovom radu analizirani su putopisi i putopisci kroz povijesna razdoblja u Istri i Dalmaciji. Opisani su i izvučeni dijelovi putopisa u Istri Pietra Coppia, Richarda Francisa Burtona, Janeza Vajkarda Valvasora i Fredericka Hamiltona Jacksona. Od putopisa o Dalmaciji prikazani su Muhammad al-Idrisi, Hermanna Bahr, Geoffroi de Villehardouin i Alberto Fortis.

Ključne riječi: putopisi, putopisci, umijeće putovanja

ABSTRACT

Travelogues have existed since people traveled and wrote down or painted what they saw in other places - people, architecture, customs and the like. Throughout history, numerous travel writers have also visited the coasts of Croatia. This paper analyzes travelogues and travelogues through historical periods in Istria and Dalmatia. Parts of travelogues in Istria by Pietro Copp, Richard Francis Burton, Johann Weichard Valvasor and Frederick Hamilton Jackson are described and extracted. Of the travelogues about Dalmatia, this paper presents those of Muhammad al-Idrisi, Hermann Bahr, Geoffroi de Villehardouin and Alberto Fortis.

Keywords: travelogues, travel writers, art of travel